

*Кишенькова версія
для фахівців-практиків*

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИКА ДОКУМЕНТУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ДИТИНИ ВНАСЛІДОК СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

www.coe.int/children

Будуємо Європу для дітей
та разом з дітьми

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Автори-упорядники:

Павло Пархоменко – національний експерт Ради Європи, кандидат юридичних наук, голова Бахмацького районного суду Чернігівської області, Георгій Попов – національний експерт Ради Європи, доктор юридичних наук, адвокат, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України, Ірина Урумова – міжнародний експерт Ради Європи, LL.M. (University of Connecticut), незалежний експерт в галузі захисту дітей та віктимології (член реєстру експертів Justice Rapid Response з розслідування злочинів стосовно дітей)

Рецензенти:

Марина Легенька – віце-президент ГО «Ла Страда – Україна», доктор філософії в галузі права

Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства. Кишенькова версія. / Автори-упоряд.: П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова, за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2022

Кишенькова версія є скороченою версією публікації «Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства». Дана версія зроблена для зручності користування фахівців-практиків. В даній публікації представлено практичний інструментарій, який враховує найкращі міжнародні та національні практики у сфері захисту прав дітей, а саме стандарти правосуддя, дружнього до дитини. Видання розраховане на слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, а також тих хто опікується питаннями захисту прав та інтересів дітей. Керівні принципи підготовлені в рамках Проекту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні, фаза III». Зміст, висновки та рекомендації належать авторам цього видання і не обов'язково відображають погляди Проекту чи Ради Європи. При використанні матеріалів посилання на це видання є обов'язковим. Видано за фінансової підтримки Ради Європи.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ	4
СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ	6
1. НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ	7
1.1. Поняття насильства щодо дітей та жорстокого поводження з дітьми	7
1.2. Сексуальне насильство та експлуатація щодо дітей	8
2. РОЗСЛІДУВАННЯ	15
2.1. Початок досудового розслідування. Особливості виявлення окремих видів сексуального насильства	15
2.2. Збір і збереження доказів. Стратегії та методи розслідування	16
2.3. Завершення досудового розслідування. Оцінка доказів.	
Підготовка до направлення справи до суду	37
2.4. Служби для постраждалих дітей та дітей-свідків. Підготовка до судового процесу. Ухвалення рішень про необхідність участі та форму участі	41
3. НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРАКТИЧНИХ ФАХІВЦІВ	44
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	45

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб і будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, що здійснюються стосовно жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, і які прямо чи побічно пов'язані з конфліктом.

ЕМОЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО

Постійне емоційне жорстоке поводження з дитиною, яке негативно позначається на її самосприйнятті та розвитку. До нього може належати навіювання дитині думки, що її не цінують, не люблять, і що вона не потрібна, або що вона існує лише для задоволення потреб іншої людини; а також покладання на неї неадекватних сподівань.

ДОКАЗИ

Стаття 84(1) Кримінального процесуального кодексу України визначає докази як «фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню».

ОПЕРАТИВНІ ДАНІ

У контексті поліцейської діяльності та кримінальних розслідувань оперативні дані — це інформація, зібрана, проаналізована та/або поширена для передбачення, попередження чи відстеження злочинної діяльності.

ВІДСУТНІСТЬ ПІКЛУВАННЯ

Постійна відсутність догляду батьками чи опікуном, зокрема через бездіяльність, незабезпечення основних потреб дитини щодо охорони її здоров'я, освіти, емоційного розвитку, харчування, житла та безпечних умов життя в межах ресурсів, які обґрунтовано доступні сім'ї чи особам, котрі здійснюють опікування. Сюди входить відсутність належного контролю та захисту дітей від можливої шкоди.

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Фізична шкода, заподіяна одним або обома батьками, опікуном або іншою особою, яка має відповідальне або владне становище стосовно дитини.

**ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНЕ
РОЗСЛІДУВАННЯ**

Розслідування, яке проводиться за інформацією про постійну злочинну діяльність, отриману в результаті збору оперативних даних або за повідомленнями свідків. Попереджувальне розслідування проводиться за відсутності безпосередньої загрози свідкам, що не передбачає потреби в миттєвому реагуванні.

**СЕСУАЛЬНЕ
НАСИЛЬСТВО**

Участь у сексуальних діях із дитиною, яка не досягла законного віку для сексуальних дій, зокрема з використанням примусу, сили чи погроз або через зловживання визнаним становищем довіри, влади чи впливу на дитину, чи особливо вразливим становищем дитини. Сексуальне насильство може бути контактним або безконтактним; контактне сексуальне насильство може бути проникаючим або непроникаючим.

**СЕСУАЛЬНА
ЕКСПЛУАТАЦІЯ**

Це фактичне насильство з сексуальною метою або його спроби щодо особи, яка перебуває в уразливому становищі за нерівних повноважень чи встановленої довіри, з отриманням грошових, соціальних або політичних вигод від сексуальної експлуатації такої особи.

**НАСИЛЬСТВО
ЩОДО ДІТЕЙ**

Усі форми фізичного та психологічного насильства, травми чи зловживання, відсутність піклування та недбалий догляд, погане поводження чи експлуатація включно з сексуальним насильством.

СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ

ACE	Несприятливий досвід дитинства (adverse childhood experience)
BEC	Збір основних доказів (basic evidence collection)
CEPOL	Агентство ЄС із питань навчання співробітників правоохоронних органів
CRC	Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child)
CRSV	Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (conflict-related sexual violence)
CSAM	Матеріали про сексуальне насильство щодо дітей (child sexual abuse material)
CSEA	Сексуальна експлуатація та насильство щодо дітей (child sexual exploitation and abuse)
CSI	Огляд місця злочину (crime scene investigation)
MACR	Мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (minimum age of criminal responsibility)
MO	Характерні особливості злочину (modus operandi)
NFQA	Національна система забезпечення якості (national framework for quality assurance)
OCSEA	Сексуальна експлуатація та насильство щодо дітей в Інтернеті (Online child sexual exploitation and abuse)
OIT (COG – укр.)	Слідчо-оперативна група (operational investigative team)
QA	Забезпечення якості (quality assurance)
СОП	Стандартна операційна процедура
МКС	Міжнародний кримінальний суд
ССНУК	Систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту

1.1. Поняття насильства щодо дітей та жорстокого поводження з дітьми.

Стаття 19 CRC визначає насильство щодо дітей як «усі форми фізичного та психологічного насильства, травми чи зловживання, відсутність піклування та недбале поводження, погане поводження чи експлуатацію включно з сексуальним насильством». Також у Всесвітньому звіті про насильство та здоров'я (2002 рік) насильство визначається як «навмисне застосування фізичної сили або влади, потенційне чи фактичне, щодо дитини окремою особою або групою осіб, яке призводить або з високим ступенем імовірності може призводити до фактичної чи потенційної шкоди здоров'ю дитини, її виживанню, розвитку або гідності».

Насильство щодо дітей можна умовно розділити на такі типи:

Фізичне насильство — фізична шкода, заподіяна одним чи обома батьками, опікуном або іншою особою, яка має відповідальне або владне становище відносно дитини.

Відсутність піклування — постійна відсутність догляду батьками чи опікуном, зокрема через бездіяльність, незабезпечення основних потреб дитини щодо охорони її здоров'я, освіти, емоційного розвитку, харчування, житла й безпечних умов життя в межах ресурсів, які обґрунтовано доступні для сім'ї чи осіб, які здійснюють опікування. Сюди входить відсутність належного контролю та захисту дітей від шкоди.

Сексуальне насильство — участь у сексуальних діях із дитиною, яка не досягла законного віку для сексуальних дій, зокрема з використанням примусу, сили чи погроз або через зловживання визнаним становищем довіри, влади чи впливу на дитину, або особливо вразливим становищем дитини. Сексуальне насильство може бути контактним або безконтактним; контактне сексуальне насильство може бути проникаючим або непроникаючим.

Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (CRSV — conflict-related sexual violence) заслуговує на особливу увагу, оскільки Україна стикнулася зі збройною агресією з боку Російської Федерації. У доповіді Генерального секретаря ООН термін «сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту» визначається як з'валтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб і будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, що здійснюються щодо жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, які прямо чи побічно

пов'язані з конфліктом. Цей зв'язок може бути очевидним у профілі кривдника, котрий часто пов'язаний з державним або недержавним збройним угрупованням, до якого входять терористичні організації; у профілі постраждалого, котрий часто є фактичним або можливим членом групи політичних, етнічних або релігійних меншин чи об'єктом нападу на основі фактичної чи можливої сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності; в атмосфері безкарності, яка зазвичай асоціюється з розпадом держави, з наслідками транскордонних процесів, таких, як переміщення або торгівля людьми, та/або порушеннями угоди про припинення вогню. Цей термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства або експлуатації, коли вона має місце в умовах збройного конфлікту».

1.2. Сексуальне насильство та експлуатація щодо дітей

1.2.1. Сексуальне насильство як злочин

Глава VI «Матеріальне кримінальне право» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення зобов'язує Сторони вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації наступних діянь: сексуальне розбещення (ст. 18); правопорушення, що стосуються дитячої проституції (ст. 19); правопорушення, що стосуються дитячої порнографії (ст. 20); правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах (ст. 21); розбещення дітей (ст. 22); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 23)¹.

Згідно з чч. 1, 2 ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція 2011 року), Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою².

Так, відповідно до ст. 8 Римського статуту для цілей цього Статуту воєнні злочини означають зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, яка визначена в п. 2 (f) ст. 7, примусову стерилізацію та будь-які інші види сексуального насильства, що також є грубим порушенням Женевських конвенцій³.

---

¹ Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року.

³ Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.

Згідно до ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I від 8 червня 1977 року), заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці наступні дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів:

- a)** насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб (вбивство; катування всіх видів – фізичні чи психічні; тілесні покарання; каліцтво);
- b)** знущання над людською гідністю, зокрема принизливе й образливе поведіння, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі;
- c)** взяття заручників;
- d)** колективне покарання;
- e)** погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій⁴.

До проявів сексуального насильства стосовно дітей відносяться кримінальні правопорушення, передбачені ст. 152-156-1, 301-1-303, 438 КК України.

1.2.2. Проблеми виявлення та ідентифікації сексуального насильства

Проблеми виявлення та ідентифікації CSA зумовлені низкою факторів, зокрема:

- a)** інциденти CSA, що відбуваються в приватній обстановці в атмосфері секретності;
- b)** висока ймовірність неповідомлення або несвоєчасного повідомлення про інцидент дитиною, яка посилюється у випадках CSA за участю членів сім'ї як передбачуваних кривдників і у випадках тяжчого та жорстокішого;
- c)** недостатня можливість уповноважених доповідачів розпізнавати поведінкові ознаки CSA, сформулювати обґрунтовані підозри й повідомляти про це.

У разі конкретних злочинів щодо дітей, пов'язаних із CSEA, таких, як матеріали про сексуальне насильство щодо дітей (CSAM), у гру вступають додаткові фактори. Одна із проблем пов'язана з тим фактом, що класифікація зображень дітей як CSAM далека від точної науки, також існує межа похибки як із точки зору класифікації певного зображення як непристойного, так і з точки зору того, що на ньому зображена дитина (а не, приміром, людина, яка має молодий вигляд). За найкращої ситуації вилучені у підозрюваних зображення мають опрацьовуватися фахівцями комп'ютерно-технічної експертизи, які мають визначити, чи є в них CSAM. Правила належної практики передбачають наявність стандартизованого інструменту оцінки, який сприяв би погодженню результатів різних розслідувань і результатів роботи різних фахівців у галузі комп'ютерно-технічної експертизи. 10-бальна шкала КОПИНА є належним прикладом такого інструменту.

---

⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I від 8 червня 1977 року).

Шкала КОПІНА

1	Індикативні	Взяті з комерційних джерел або з сімейних фотоальбомів не еротичні фотографії без сексуального підтексту, на яких зображені діти в спідній білизні або купальниках. Фотографії дітей, що граються у звичайних умовах, де контекст або організація зображень колекціонером свідчать про індикативність.
2	Нудистські	Фотографії оголених або напівоголених дітей у відповідній нудистській обстановці та з законних джерел.
3	Еротичні	Фотографії дітей, зроблені потай в ігрових зонах або в інших безпечних місцях, які демонструють спідню білизну або різні ступені оголеності.
4	Постановочні	Зумисно поставлені фотографії дітей, повністю одягнених, частково одягнених або оголених (де кількість, контекст і організація передбачають сексуальний інтерес).
5	Еротичні постановочні	Зумисно поставлені фотографії повністю, частково одягнених або оголених дітей у сексуальних або в провокаційних позах.
6	Відверто еротичні постановочні	Фотографії з акцентом на зону геніталій, де дитина оголена, частково одягнена або повністю одягнена.
7	Відверте зображення сексуальної активності	Фотографії, на яких зображені дотики, взаємна й самотійна мастурбація, оральний секс і статевий акт дитини без участі дорослого.
8	Насильницькі	Фотографії дітей, щодо яких здійснюється сексуальне насильство, включно з дотиками пальцями, за участю дорослого.
9	Грубо насильницькі	Грубо непристойні фотографії сексуального насильства, що включають секс із проникненням, мастурбацію або оральний секс за участю дорослого.
10	Садистські/ фотографії скотолозтва	<p>а. Фотографії, на яких дитина зв'язаний, закута, побита в будь-який спосіб або стає об'єктом інших дій, які передбачають біль;</p> <p>б. Фотографії, на яких у будь-які сексуальні дії з дитиною залучено тварину.</p>

Проте дослідники відзначають, що навіть за наявності стандартизованих інструментів класифікувати зображення як CSAM легко лише на фотографіях, де показані діти молодшого віку, натомість фотографії, на яких зображені підлітки старшого віку та в менш непристойному вигляді (наприклад, частково одягнені), досі буває складно класифікувати.

У випадках OCSEA (Сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті) проблему також становить ідентифікація жертви. На відміну від контактного сексуального насильства, коли передбачувана жертва відома, але проблема полягає в дотриманні стандарту доказовості для підтвердження обвинувального висновку або санкціонування методів секретного розслідування, у випадках OCSEA неспростовними можуть бути докази того, що злочин мав місце, але особу жертви буде важко встановити. З одного боку, це може перешкодити порятунку жертви або затримці кримінальника, а з іншого, обмежити доступ до доказів, зокрема до повідомлення постраждалих про події (що, в свою чергу, означатиме, що злочинців, які залишаються «за лаштунками», скажімо, тих, які примусили дитину до експлуатації, буде складніше ідентифікувати). На законодавчому рівні виявленню жертв OCSEA сприяє пряма криміналізація таких дій, як входження в довіру до дитини з метою схилення її до розпусних дій та заняття проституцією, а також положення, що захищають постраждалих дітей від криміналізації. На практиці корисними є транснаціональна співпраця правоохоронних органів та залучення широкої громадськості до збору оперативних даних.

1.2.3. Типологія правопорушників: ситуаційні правопорушники та свідомі правопорушники. Значення типу правопорушника для стратегії розслідування
Правопорушники, які вчиняють сексуальні злочини щодо дітей, загалом поділяються на ситуаційних і свідомих.

Ситуаційний правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, — це правопорушник, який не має справжніх сексуальних уподобань щодо дітей, але займається сексом з дітьми просто через легкий доступ і/або самообман щодо віку дитини або її згоди на сексуальні дії. Ситуаційний правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, може мати звичку до сексуального насильства над дітьми, а може її не мати.

Свідомий правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, — це правопорушник, який активно шукає дітей для сексу. Такі правопорушники загалом поділяються на: а) педофілів (осіб, які відповідають діагностичним критеріям педофільії, тобто мають загальний або винятковий сексуальний інтерес до дітей препубертатного віку, що проявляється у пацієнтів віком у 16 і більше років) і б) правопорушників, які не є педофілами (наприклад, чоловіків, які шукають незайманих дівчат для сексу).

Педофіли часто демонструють певні стандартні моделі поведінки:

«Залицяльники» або «спокусники»: такі особи готові витратити значний час і ресурси на те, щоб увійти в довіру до своєї жертви з метою схилання її до розпусних дій. Вони оточуватимуть свою жертву турботою, виявлятимуть прихильність та/або робитимуть подарунки, щоб заманити дитину. Часто їхніми жертвами стають вразливі діти, які позбавлені батьківського піклування та виявляються «легкими цілями».

«Інтроверти»: таким особам бракує навичок спілкування, щоб увійти до дитини в довіру, і часто вони жорстоко поводяться з дітьми через посередників. Також існує значна ймовірність того, що вони жорстоко поводитимуться з дуже маленькими дітьми.

«Садисти»: такі особи отримують задоволення від болю жертви. Це найменш поширений тип правопорушників, але вони вчиняють найогидніші та найшокуючі злочини щодо дітей.

Т. Кроун⁵ пропонує систему класифікації сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті (OCSEA) за 9 типами.

Оглядач: неавтоматично отримує доступ до CSAM, але може ухвалити рішення зберегти ці матеріали. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Особисті фантазії: використовує CSAM для приватного вжитку, щоб реалізувати свої сексуальні фантазії без наміру поширювати їх. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Тралмейстер: використовує широкий спектр матеріалів відвертого сексуального змісту, серед яких CSAM становлять лише частину, яка практично не захищена. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Незахищений колекціонер: використовує злочинні мережі для обміну, продажу, купівлі або завантаження CSAM. Не використовує суворі заходи безпеки для перегляду матеріалів.

Захищений колекціонер: використовує злочинні мережі для обміну, продажу, купівлі або завантаження CSAM. Використовує суворі заходи безпеки для перегляду матеріалів.

Онлайн-залицяльник: розвиває сексуальні стосунки з дітьми для подальшого сексуального насильства або для переконання їх у нормальності сексуальних дій. Може вчиняти контактне насильство або займатися віртуальним сексом.

Фізичний ґвалтівник: вчиняє контактне насильство. Хоча фізичний ґвалтівник може фіксувати свій акт насильства, така фіксація здійснюється для особистого сексуального задоволення, а не для обміну контентом з іншими користувачами.

Продюсер: вчиняє контактне насильство та фіксує це для обміну CSAM з іншими користувачами.

Дистриб'ютор: створює/має CSAM-контент для розповсюдження та може мати або не мати сексуального інтересу до дітей.

---

5 Т. Кроун. «Типологія правопорушень у сфері дитячої порнографії в Інтернеті». Австралійський інститут кримінології, Канберра, Австралія, 2004 рік.

Розуміння типології та профілів правопорушників важливе для стратегії розслідування, зокрема з вибором підходу до допиту правопорушників. Це також важливо для обрання належного заходу для забезпечення з'явлення обвинуваченого у суді, тобто для вибору між попереднім взяттям під варту і заходом, не пов'язаним із позбавленням волі, таким, як застава. Водночас важливо, щоб слідчий утримувався від класифікації правопорушників за групами, оскільки правопорушення завжди динамічне, а суворе дотримання певної типології знижує важливість тактики правопорушника.

1.2.4. Сексуальне насильство дитини над дитиною, зокрема насильство, вчинене дітьми, які досягли або не досягли МАСР

У пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) зазначається, що «метою цієї Конвенції не є криміналізація сексуальних дій підлітків молодшого віку, які розкривають свою сексуальність і вступають у сексуальні стосунки один із одним у ході сексуального розвитку. У ній також не розглядаються сексуальні дії між особами однакового віку та ступеня зрілості. З цієї причини пунктом 3 передбачено, що Конвенція не призначена для регулювання сексуальних дій за обоюсторонньою згодою між неповнолітніми, навіть якщо вони не досягли передбаченого внутрішнім законодавством віку для сексуальних дій»⁶. Проте це не слід тлумачити як заклик до декриміналізації будь-якої сексуальної поведінки між дітьми, оскільки сексуальні дії, які мають чіткий примусовий, непогоджений характер, повинні залишатися забороненими кримінальним законодавством.

У цьому аспекті важливо, щоб законодавство та його тлумачення проводили межу між віком, примусом та вразливістю. Застосування примусу, сили або погроз має призводити до кримінального переслідування за будь-які сексуальні стосунки з дитиною, незалежно від того, вчинені вони дорослим чи дитиною віком понад мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (МАСР).

В аспекті вразливості також важливо розуміти, що вроджена вразливість може бути результатом розумової, інтелектуальної або фізичної неповноцінності чи ситуації залежності. Вразливість може також зумовлюватися характером стосунків між дитиною і старшою особою. У пояснювальній доповіді до Лансаротської конвенції зазначається, що «[д]іти, які перебувають у певних стосунках, повинні бути захищені, навіть якщо вони вже досягли законного віку для сексуальних дій, а інша сторона не застосовує примус, силу чи погрози. Це ситуації, коли друга сторона зловживає довірою дитини, що впливає з природної, соціальної

---

⁶ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, п. 129.

або релігійної влади, яка дозволяє контролювати, карати або винагороджувати дитину емоційно, економічно або навіть фізично. Такі довірчі стосунки зазвичай існують між дитиною та її батьками, членами сім'ї, патронатними або прийомними батьками, але вони також можуть існувати з особами, які:

виконують батьківські або опікунські функції; або

- навчають дитину; або
- надають емоційну, пастирську, терапевтичну або медичну допомогу; або
- наймають дитину на роботу або здійснюють фінансовий контроль над нею; або
- в інший спосіб контролюють дитину»⁷.

Виятки для осіб, близьких за віком, забезпечують прийнятне законодавче вирішення проблеми недопущення криміналізації сексуальних дій однолітків за обопільною згодою.

Приклад передової практики: виятки для осіб, близьких за віком (Фінляндія)

Сексуальні стосунки з особою віком до 16 років є кримінальним злочином. Проте вияток робиться для осіб, близьких за віком і ступенем розумової та фізичної зрілості.

Примітка: якщо кривдник де-факто виконує батьківські або опікунські обов'язки щодо жертви, сексуальні стосунки між ними караються відповідно до кримінального законодавства, навіть якщо жертва досягла віку згоди (16 років), але їй ще немає 18 років.

⁷ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, п. 124.

2.1. Початок досудового розслідування. Особливості виявлення окремих видів сексуального насильства

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування.

Ч. 2 ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III визначає, що діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їхніх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

Згідно з п. 4 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, які постраждали від жорстокого поводження (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585), виявлення дитини, котра перебуває в складних життєвих обставинах, здійснюється шляхом:

- самозвернення дитини (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації, зокрема щодо порушення її прав і свобод, жорстокого поводження, домашнього насильства) до будь-якого суб'єкта;
- звернення та надсилання повідомлень підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, зокрема з використанням дитячої гарячої телефонної лінії, кол-центрів з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, громадських об'єднань та міжнародних неурядових організацій, фізичних осіб-підприємців та фізичних осіб, які надають соціальні послуги, громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в інтересах дитини, що перебуває в складних життєвих обставинах (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації) до будь-якого суб'єкта;

- отримання інформації про дитину, що перебуває в складних життєвих обставинах, під час виконання професійних чи службових обов'язків посадовими особами, працівниками суб'єктів.

При цьому необхідно зауважити, що відповідно до ч. 1, 2 ст. 216 КПК України досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 – 156-1, 301-1, 301-2 КК України, здійснюють слідчі органи Національної поліції, а кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, – слідчі органи Служби безпеки.

2.2. Збір і збереження доказів. Стратегії та методи розслідування

2.2.1. Види доказів

Ст. 84 КПК вказує, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Частина друга вказаної норми Закону визначає джерелом доказів:

- показання;
- речові докази;
- документи;
- висновки експертів.

Ми хотіли б звернути увагу на підхід, висловлений Верховним Судом⁸, який визначив види доказів залежно від їхнього змісту, поділивши їх на:

- **прямі**, які безпосередньо вказують на наявність або відсутність конкретної обставини, що входить до предмета доказування;
- **непрямі**, які прямо не вказують на ці обставини, але за їхньою допомогою можна зробити висновок про можливість (або неможливість) існування цих обставин. Останні зазвичай можуть указувати на проміжні факти, які підтверджують предмет доказування в сукупності з іншими доказами.

Такий поділ доказів і розуміння їхніх видів має значення і для справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, при документуванні яких дуже часто актуальним стає використання непрямих доказів.

---

⁸ Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).

Автори Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті всі докази сексуального насильства розділили на чотири групи:

- 1) свідчення свідків;**
- 2) документальні докази;**
- 3) електронні докази;**
- 4) фізичні докази (зокрема судово-медичні докази).**

У справах щодо сексуального насильства, особливо в умовах війни, дуже важливого значення набуває «інформація, отримана з відкритих джерел», які є загально доступними для громадськості (новини, публічні звіти, академічні праці, соціальні мережі, онлайн-відео та засоби обміну зображеннями тощо). У багатьох випадках така інформація може бути прийнятою як доказ, проте можуть існувати питання щодо її надійності, які ставлять під сумнів її доказову силу. Тому перевірка має вирішальне значення, вона завжди має бути першим кроком при роботі з інформацією з відкритих джерел⁹.

У цій площині в нагоді може стати Протокол Берклі – рекомендаційний документ, який 2020 року представили Центр прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. Він окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел і може стати своєрідним орієнтиром для пошуку та використання такого особливого виду доказів.

Особливості окремих видів доказів у справах, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, будуть розглянуті в наступних розділах.

2.2.2. Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA

Незаперечні судово-медичні висновки щодо CSA присутні лише в невеликій частині всіх випадків CSA¹⁰. Великий обсяг досліджень із цього питання свідчить про те, що судово-медичні експерти доволі рідко роблять остаточні висновки щодо CSA, навіть якщо жорстоке поведіння підтверджується зізнанням кривдника¹¹. Дослідження, проведене К. Боуен і М. Олдос, підтверджує, що «найімовірнішим фізичним висновком неекстрених медичних оглядів стосовно сексуального насильства є нормальність, що супроводжується неспецифічними відхиленнями»¹².

---

⁹ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права.

ДРУГЕ ВИДАННЯ: Березень 2017. - С. 143

¹⁰ Джерела в США свідчать про те, що «[м]едичні дані є менше ніж у 5% зареєстрованих випадків CSA, і звинувачення часто має ґрунтуватися на свідченнях дитини» (С. Д. Блок і Л. М. Вільямс. Звинувачення в сексуальному насильстві щодо дітей: співпраця з метою поліпшення результатів (2019 рік); повний текст див. за посиланням: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/252768.pdf>).

¹¹ Дж. А. Адамс, К. Гарпер, С. Кнудсон, Дж. Ревіла. Результати експертизи юридично підтвердженого сексуального насильства щодо дітей: бути нормальним — нормально. Педіатрія. 1994; 94310-317.

¹² К. Боуен, М. Б. Олдос. Медичне обстеження на предмет сексуального насильства щодо дітей без розкриття інформації або свідчень про насильство. Архіви педіатрії та підліткової медицини 1999; 153(11):1160-1164.

У випадках CSEA, коли є дані судово-медичної експертизи, важливо забезпечити, щоб вона проводилася з урахуванням інтересів дитини та не призводила до повторної віктимізації дитини. Зокрема рекомендується, щоб стандартний протокол судово-медичної експертизи дітей у випадку підозри на CSEA передбачав наступне:

а) Згоду на експертизу. Протокол судово-медичної експертизи повинен включати положення про згоду на проведення судово-медичної експертизи, яке має містити виклад процедури визначення того, хто повинен дати згоду, якщо один із батьків або законний опікун дитини підозрюється в жорстокому поводженні, якщо відсутній запит згоди одного з батьків/законного опікуна, чи цей запит не відповідає найкращим інтересам дитини. Також рекомендується включити положення, яке зобов'язує запитувати згоду постраждалої дитини на додачу до згоди дорослого, який несе за це відповідальність.

б) Диференціацію протоколів обстеження залежно від віку дитини за розвитком і статевою зрілістю. В протоколі відправною точкою має бути зазначений вік дитини за її розвитком/стадією статевої зрілості, а не задокументований вік. Рекомендований підхід полягає в тому, щоб включити підпротоколи, згруповані за стадією статевої зрілості (наприклад, модель шкали Таннера), з окремим підпротоколом для дітей препубертатного віку (який передбачає, наприклад, неінвазивну процедуру обстеження для дівчаток із неестрогенізованою дівочою півною, яка не передбачає введення гінекологічного дзеркала або тампона, окрім випадків підозри на кровотечу чи присутність стороннього тіла). Протокол має містити чітке положення, згідно з яким дівчаток у періоді пременархе можуть оглядати виключно медичні експерти-педіатри, які пройшли спеціальну підготовку з питань сексуального насильства над дітьми.

с) Документування. Протокол має містити положення про фотодokumentування, згідно з якими медичний експерт перед проведенням фотодokumentування повинен пояснити його мету і саму процедуру дитині та її дорослому опікуну відповідно до ступеня розвитку дитини й зрозумілою мовою. Також, оскільки в деяких випадках знаки на тілі, такі, як татування, можуть бути важливими для розслідування (наприклад, у випадках торгівлі дітьми, тому що деякі торговці людьми чітко позначають своїх жертв татуваннями), положення, що стосуються документування, повинні містити вказівку про те, коли документувати татування й подібні знаки на тілі, навіть якщо вони не мають медичного значення.

d) Направлення на додаткові аналізи. Інколи судово-медична експертиза у випадках CSEA не обмежуватиметься лише оглядом фізичних ознак сексуального насильства, також можуть знадобитися додаткові аналізи (наприклад, збір слідових доказів наявності захворювань, що передаються статевим шляхом, токсикологічні аналізи тощо). У протоколі має бути чітко зазначено, коли слід направляти дитину на додаткові аналізи. Наприклад, у передбачуваних випадках CSEA, вчинених під дією наркотиків, коли дітям дають наркотичні речовини, щоб вони не протистояли насильству або не згадували події пізніше, токсикологічні аналізи обов'язкові.

e) Безпеку інформації. Документування у випадках CSEA особливо конфіденційне, тому протокол має містити конкретні положення про безпечне зберігання документації та про доступ до неї лише для уповноважених осіб.

f) Зведення до мінімуму обстежень в умовах лікарні. Протокол має зводити до мінімуму необхідність обстеження дітей в умовах лікарні або більше ніж в одній установі. Натомість для судово-медичної експертизи дітей, які стали жертвами CSEA, за замовчуванням рекомендується центр Барнаухс або аналогічний заклад, адаптований до потреб дітей.

2.2.3. Слідчі опитування

2.2.3.1. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків

Слідчі опитування дитини — це чутливий з точки зору розвитку дитини та юридично обґрунтований метод збору фактичної інформації за заявами про злочин. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків мають вирішальне значення для розслідування випадків жорстокого поводження з дітьми, особливо розслідувань CSEA, де можуть бути відсутні речові докази.

На відміну від клінічної бесіди (наприклад, бесіди, яку проводить терапевт, соціальний працівник або консультант, метою якого є виявлення та оцінка фізичних і психологічних потреб постраждалої дитини та забезпечення лікування для задоволення цих потреб), слідче опитування має на меті отримання точних фактів, які були б допустимі в суді як докази. Це передбачає, що опитування необхідно проводити так, щоб постраждала дитина повністю й точно згадала події.

Нижче див. основні принципи, яких необхідно дотримуватися під час опитування постраждалих дітей і дітей-свідків насильства, включно з CSEA¹³.

---

¹³ Докладні інструкції щодо проведення опитувань дітей слідчими див. в Офісі Ради Європи в Україні [Методичні вказівки щодо опитування дітей слідчими](#) (2021 рік).

a) Опитування, орієнтоване на перевірку гіпотез (а не на їх підтвердження). На практиці це означає, що завдання слідчого полягає в тому, щоб виключити альтернативні пояснення окремих тверджень (наприклад, використання терміна, що передбачає навмисне заподіяння фізичного болю, може пояснюватися болем, що виник у ході стандартної медичної процедури).

b) Підхід, орієнтований на дитину. Попри те, що хід розмови спрямовує слідчий, дитина сама ухвалює рішення про вибір слів і змісту розмови. Зокрема слідчі мають бути обережними, щоб не пропонувати альтернативні події або інтерпретації (наприклад, коментар типу «Ти, мабуть, був/була наляканий/налякана» неприпустимий для слідчого, оскільки він проєктує на історію дитини сторонню інтерпретацію).

c) Сприятливе для дітей середовище. Приміщення для опитувань повинно відповідати стандартному набору критеріїв зручності для дітей включно з критеріями, що стосуються освітлення приміщення, кольорової палітри, меблів, звукоізоляції, розміщення записувального обладнання тощо. За будь-якої можливості слід обирати «Зелену кімнату» або центр Барнахус.

d) Дотримання протоколу слідчого опитування дітей під час розслідування. Для забезпечення послідовності та відповідності вимогам щодо рівня розвитку, а також для максимальної корисності й прийнятності зібраних доказів важливо, щоб інтерв'юери дотримувалися заснованого на фактичних даних структурованого протоколу опитування в ході розслідування, такого, як протокол Національного Інституту проблем дитячого здоров'я та розвитку людини (NICHD). Опитування має складатися з таких фаз:

- вступ, інструкції та досягнення взаєморозуміння;
- істотне або вільне пригадування;
- додаткові запитання;
- закінчення допиту.

e) Залучення підготовлених практичних фахівців, зокрема фахового психолога (посередника). Слідчі опитування дітей повинні проводити кваліфіковані фахівці. Незалежно від того, чи ставить запитання головний слідчий, чи фахівець-психолог (посередник), фахівець-психолог (посередник) повинен бути нейтральним фахівцем, чия участь у розслідуванні не становить конфлікту інтересів з іншою його діяльністю. Зокрема фахівець-психолог (посередник) ніколи не бере участі в терапії або консультуванні відповідної дитини в жодній іншій якості. До того ж фахівець-психолог (посередник) не може бути одночасно шкільним психологом постраждалої дитини-жертви/дитини-свідка, психологом, який надає терапевтичні, консультаційні послуги тощо.

f) Координація та планування на етапі, що передує опитуванню. Призначені для розгляду справи головний слідчий і фахівець-психолог (посередник) повинні ретельно координувати на етапі планування свої відповідні ролі під час опитування. Головний слідчий завжди несе повну відповідальність за проведення опитування. Він повинен розглядатися як головний слідчий, незалежно від того, хто озвучує запитання під час опитування.

g) Увага як до вербальної, так і до невербальної мови. Тлумачення невербальної мови є важливою складовою навичок слідчого. Розуміння невербальної мови дітей дає змогу на ранньому етапі виявляти небажання розкривати інформацію, що дає змогу слідчому змінювати свою поведінку, допомагаючи дитині подолати початкове небажання, надаючи підтримку без натяків до того, як на етапі обговорення буде порушене питання можливого насильства. Однак використання невербальних сигналів і видимий прояв емоцій — це не одне й те саме і їх не можна плутати. Слідчий не повинен очікувати, що дитина, яка стала жертвою сексуального насильства, обов'язково виявить емоції під час опитування.

h) Правильне використання типів запитань відповідно до принципу «континууму пісочного годинника». Слідчі, які проводять опитування, зазвичай дотримуються принципу так званого «континууму пісочного годинника», тобто поступово переходять від відкритого типу запитань до більш предметних, а потім повертаються до запитань відкритого типу ближче до кінця опитування. Нижче див. стислу типологію запитань, до якої увійшли як ті запитання, які рекомендується використовувати, так і ті, яких слід уникати, з відповідними поясненнями.

Запитання відкритого типу. Запитання відкритого типу — це скоріш усна пропозиція, а не власне запитання. Вони запускають процеси **відтворювальної пам'яті**.

Наприклад: «Розкажи мені все, що сталося, від початку до кінця».

Запитання відкритого типу часто супроводжуються підказками для отримання конкретнішої інформації.

Наприклад: «Що сталося далі?»

Предметні запитання. Предметні запитання фокусуються на конкретній людині, об'єкті, місці або обставинах. Вони запускають процеси розпізнавальної пам'яті. Ці запитання використовуються, коли дитина вичерпала відтворювальні спогади. Важливо, щоб предметні запитання ставилися лише для з'ясування деталей інформації, яку дитина вже згадувала. Якщо предметне запитання ставиться стосовно того, про що дитина не згадувала, запитання стає недоречним, оскільки може бути навідним (індуктивним).

Наприклад: «Де ти був/була, коли твій тато вдарив маму?»

Запитання закритого типу. Запитання закритого типу — це ті запитання, на які передбачається відповідь «так» або «ні», або ж ті запитання, на які інтерв'юер дає опитуваному перелік варіантів на вибір (запитання примусового вибору).

Приклади: «Чи хотів ваш учитель, щоб інші про це дізналися?»,
«Це трапилося один, два чи більше разів?»

Запитання закритого типу слід використовувати обережно. Зазвичай їх рекомендують використовувати лише для уточнення вже з'ясованої інформації або для уточнення запитання, яке дитина не дуже добре зрозуміла. Слід уникати запитань примусового вибору, які не закінчуються відкритим варіантом, оскільки вони фактично змушують дитину вибирати із запропонованих варіантів, навіть якщо жоден із них не є правильним.

Приклад хорошого запитання примусового вибору:
«Це трапилося один, два чи більше разів?»

Приклад поганого запитання примусового вибору:
«Це трапилося один, два чи три рази?»

Парні запитання відкритого типу. Парні запитання відкритого типу — це підказки, які йдуть за предметними або закритими запитаннями.

Приклад
Предметне запитання: «Де вчитель торкався тебе?»
Відповідь: «Під спідницею».

Парне запитання відкритого типу:
«Розкажи мені все про те, як він торкався тебе під спідницею».

Навідні запитання. Навідні запитання — це запитання, які спонукають дитину дати заздалегідь визначену відповідь. Їх не слід ніколи використовувати.

Приклад: «Твоя мама вдарила тебе по голові, чи не так?»

2.2.3.2. Слідчі допити підозрюваних/обвинувачених

У всіх слідчих опитуваннях належним критерієм має бути отримання розповіді від опитуваної особи – як від постраждалого, від свідка, так і від підозрюваного/обвинуваченого.

Причини неправдивих зізнань важливо розуміти, щоб запобігти їм за допомогою належного проведення слідчих допитів. С. Кассін і Л. Райтсман (1985 рік)¹⁴ припустили, що існує три основні типи неправдивих зізнань:

- 1. Добровільні** – ті, що не спричинені ув'язненням та/або слідчими діями та є результатом прагнення суб'єкта до набуття поганої слави або самопокарання за попередні проступки, реальні чи уявні, або ж через нездатність суб'єкта відрізнити факт від фантазії;
- 2. Вимушено-погоджені** – ті, що є результатом нездатності впоратися з тиском ув'язнення та/або тиском під час допиту;
- 3. Вимушено-суб'єктивні** – які є результатом того, що власна пам'ять і спогади суб'єкта підриваються методикою допиту і суб'єкт вирішує, що він/вона справді може нести відповідальність за злочин.

Відносно велика ймовірність добровільних неправдивих зізнань підводить до необхідності додаткових обмірковувань та оцінок у випадках серйозних злочинів, зокрема й найжахливіших випадків CSA. Слід звернути увагу на те, що вища ймовірність добровільних неправдивих зізнань пов'язана з низкою психічних розладів (наприклад, підозрювані/обвинувачені з депресивним розладом іноді можуть мати настільки низьку самооцінку, що для її підвищення ладні вдаватися до добровільних неправдивих зізнань). Водночас вимушено-погоджені та вимушено-суб'єктивні неправдиві зізнання можна попередити завдяки власному застосуванню належної методики допиту під час розслідування, добровільні неправдиві зізнання становлять значно складнішу проблему й можуть потребувати експертного обстеження суб'єкта судовим психіатром. Це підкреслює важливість ретельного планування слідчого допиту, яке має передбачати отримання вичерпної довідкової інформації про психічне здоров'я суб'єкта. **Слідчий повинен виявити «тривожні сигнали» щодо психічного здоров'я суб'єкта за його/її досє, а також за його/її поведінкою, і за потреби провести судово-психіатричну експертизу.**

¹⁴ С. М. Кассін та Л. С. Райтсман (1985 рік). «Докази зізнання» в «Психології доказів і судових процедур», під ред. С. М. Кассіна та Л. С. Райтсмана (Лондон: «Сейдж»), стор. 67-94.

Пропонуємо загальні принципи слідчого допиту підозрюваних/обвинувачених.

а) Опитування, орієнтоване на перевірку гіпотез (а не на їхнє підтвердження). На практиці завдання слідчого полягає в тому, щоб виключити альтернативні пояснення окремих тверджень.

б) Орієнтація на надійність доказів. Слідчий не зобов'язаний приймати першу дану йому відповідь. Наполегливий допит може бути виправданий за низки обставин, і слідчий зобов'язаний повернутися до цього питання, якщо підозрює, що відповідь неправдива.

в) Ретельне планування допиту. Слідчий повинен заздалегідь підготуватися до допиту й розробити його письмовий план. На етапі планування необхідно дати відповідь на такі запитання:

«Чому ми хочемо допитати саме цього суб'єкта?»,

«Які докази ми очікуємо отримати від цього суб'єкта?»,

«Яким має бути часовий регламент допиту?»

Суб'єкта слід опитати невідкладно, чи нам слід почекати?»

д) Планування допиту. Характеристики суб'єкта. Слідчий повинен отримати докладні відомості про індивідуальні характеристики суб'єкта до початку допиту. Це допоможе визначити тактику допиту, зокрема й ту, якої слід уникати. Нижче дається виклад характеристик суб'єкта.

- **Вік.** Малолітні правопорушники (зокрема діти віком МАСР або старші та молодші 18 років, а також молоді правопорушники віком 18-25 років) є зазвичай більш схильними до навіювання, що може спотворити правдивість доказів, якщо вони не будуть взяті до уваги належним способом.
- **Стан здоров'я або будь-які відомі обмеження дієздатності.** Стан здоров'я суб'єкта, як психічного, так і фізичного, може вплинути на схильність суб'єкта до навіювання. До того ж деякі обмеження дієздатності можуть вимагати практичних пристосувань, які необхідно планувати завчасно.
- **Попередній контакт із поліцією.** Це важливо з двох точок зору: по-перше, щоб передбачити реакцію суб'єкта на конкретну тактику або запитання, і, по-друге, щоб оцінити аспекти безпеки для слідчого (що також може вимагати практичних заходів, які необхідно планувати завчасно).
- **Культурно-релігійний аспект.** Культура та релігія суб'єкта можуть потребувати певних практичних заходів, які необхідно спланувати наперед (наприклад, необхідність залучення перекладача, врахування в регламенті допиту вимог до молитви тощо).
- **Стать.** Стать суб'єкта може впливати на вибір слідчого.

е) Планування допиту. Розуміння обставин злочину та аналіз наявних доказів. Слідчий повинен ретельно вивчити наявні докази на етапі планування допиту, що є важливим для розуміння обставин злочину і визначення конкретних запитань, які слід ставити, і тактики, яку слід застосовувати.

ф) Увага як до вербальної, так і до невербальної мови. Інтерпретація невербальної мови вкрай важлива під час будь-якого слідчого опитування, зокрема під час допитів підозрюваних/обвинувачених.

г) Отримання наративної відповіді та збереження широкого фокусу. Це передбачає, зокрема, що запитання відкритого типу повинні відповідати стандартній формі запитань.

h) Нагадування суб'єктові про тему, яка цікавить слідство. Отримання наративної відповіді не слід тлумачити як відсутність структури або дозвіл суб'єкту відхилятися від теми, яка цікавить слідство. Якщо суб'єкт відхиляється від теми, слідчий повинен тактовно, але твердо нагадати йому/їй цю тему (наприклад: «Дозвольте переспрямувати вашу увагу. Ми говорили про [тема, яка цікавить слідство]).

і) Дотримання принципу «континууму пісочного годинника». Дотримання принципу «континууму пісочного годинника» (тобто поступовий перехід від запитань відкритого типу до більш предметних запитань, а потім повернення до запитань відкритого типу; дає змогу слідчому використовувати різні типи пам'яті (семантичну або епізодичну, відтворювальну або розпізнавальну), витягуючи в такий спосіб інформацію про самі події, а також про конкретні деталі. Ця тактика допомагає розговорити суб'єкта. Важливо пам'ятати, що ніколи не слід ставити предметні запитання щодо того, про що суб'єкт не згадував, інакше запитання може стати навідним, а тому недоречним.

Додаткові принципи слідчих допитів підозрюваних/обвинувачених у справах про тяжкі злочини, в зокрема CSA, є наступними.

а) Надання підозрюваному можливості відповісти на висунуті проти нього звинувачення. Це важливо не лише тому, що сприяє встановленню справедливості (що особливо важливо у випадках серйозних злочинів, таких, як CSA), але й тому, що це запобігає «тунельному сприйняттю», а допит використовується як можливість отримати додаткові докази, а не просто зізнання.

b) Початок допиту зі згадування лише загальних звинувачень без розкриття наявних доказів. Слідчий повинен почати допит зі згадування лише загальних звинувачень і обставин злочину. Жодні конкретні докази не повинні розголошуватися до самого кінця допиту. Хоча деякі слідчі можуть думати, що розкриття доказів допомагає «заманити» суб'єкта в пастку, насправді це порушує хід допиту та змушує суб'єкта намагатися придумати способи вибратися з «пастки», що також може призвести до надання ним неправдивої інформації. Бажано, щоб слідчий не показував, що він сумнівається в розповіді суб'єкта про подію. Якщо суб'єкт заперечує звинувачення, слідчий має дати йому/їй можливість заперечувати, але намагатися змусити суб'єкта говорити. Додатковим міркуванням, яке свідчить на користь нерозголошення доказів, є те, що повідомлені деталі доказів можуть згодом виявитися невірними, але це вже могло попередньо зашкодити отриманню докладної розповіді від суб'єкта.

c) Передача локусу контролю суб'єктові. Передача локусу контролю¹⁵ суб'єктові сприяє більшій відкритості, тим самим полегшуючи отримання нарративної відповіді під час допиту. Зокрема, виходячи з теми, яка цікавить слідство, можна рекомендувати наступну тактику.

- **Пояснення структури допиту до його початку.** Це дасть можливість звести до мінімуму елемент непередбачуваності. Слідчий повинен також підкреслити, що він/вона тут для того, щоб отримати детальну картину подій, а не для того, щоб судити суб'єкта, і що він/вона не має щодо суб'єкта жодних упереджень.
- **Використання ескізів, графіків і аналогічних інструментів** (залежно від теми, яка цікавить слідство). Якщо слідчий прагне отримати інформацію про місце злочину або хронологію подій, корисно використовувати під час допиту ескізи, плани, графіки та аналогічні засоби візуалізації.

Модель слідчих опитувань P.E.A.C.E. була розроблена для вирішення розглянутих вище проблем, пов'язаних із отриманням нарративної відповіді від підозрюваного/обвинуваченого. Вона довела свою ефективність для отримання добровільних зізнань і зменшення кількості вимушених зізнань. Аббревіатура P.E.A.C.E позначає п'ять етапів управління процесом допиту:

- підготовка та планування (Preparation and Planning);
- залучення та пояснення (Engage and Explain);
- розповідь, уточнення, заперечення (Account, Clarification, Challenge);
- закінчення допиту (Closure);
- оцінка (Evaluation).

---

¹⁵ Локус контролю – це ступінь впливу, який людина, а не зовнішні фактори (поза її впливом), на її думку, має на результати подій в її житті. Люди з сильним внутрішнім локусом контролю вважають, що події в їхньому житті є насамперед результатом їхніх власних дій, тоді як люди з сильним зовнішнім локусом контролю схильні приписувати відповідальність зовнішнім факторам.

РПЛАНУВАННЯ
ТА ПІДГОТОВКА

СТВОРЕННЯ ТА ЗАПИС ОПИТУВАННЯ

ВСТУП І СПІЛКУВАННЯ

ЕЗАЛУЧЕННЯ ТА
ПОЯСНЕННЯ

ВИМОГИ РАСЕ

ПРИЧИНИ
(МЕТА)ПРОЦЕДУРИ
(ОЧІКУВАННЯ)

ВІДКРИТТЯ

ПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗВИТОК СВІДЧЕНЬ

АРОЗПОВІДЬ,
УТОЧНЕННЯ,
ЗАПЕРЕЧЕННЯУТОЧНЕННЯ
(ВИБІР ТЕМИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ)

ПОТОЧНИЙ ПРОЦЕС

УТОЧНЕННЯ /
ЗАПЕРЕЧЕННЯ

ПЕРЕВІРКА

- ДРІБНІ ДЕТАЛІ
- ФАКТИ, ЯКІ МОЖНА ПЕРЕВІРИТИ
- ВІДПОВІДНИЙ СТИЛЬ ОПИТУВАННЯ

ЗАПРОПОНОВАНІ ІНТЕРВ'ЮЕРОМ ТЕМИ
(ПОВТОРЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕВІРКИ)**С**

ЗАКІНЧЕННЯ

ЗАКІНЧЕННЯ

Е

ОЦІНКА

ОЦІНКА ІНФОРМАЦІЇ, РОЗСЛІДУВАННЯ ТА
ІНТЕРВ'ЮЕРА

2.2.3.3. Опитування/допит у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент

Несвоєчасне повідомлення про інцидент є особливо ймовірним у тих випадках, коли передбачуваними кривдниками є члени сім'ї, а також у випадках серйозніших зловживань. Несвоєчасне повідомлення може бути наслідком двох досить різних процесів:

- a)** зміни усвідомлення інциденту як насильства; АБО
- b)** зміни готовності розкрити інформацію (наприклад, через те, що дитина спочатку не була впевнена в тому, що його/ її вислухають, його/ її повірять через те, що кривдник контролює дитину, або з інших причин).

Попри те, що значні проблеми на етапі розкриття злочинів становлять обидва сценарії, останній з них є складнішим для слідчого на етапі опитування, оскільки дитина, яка не знає, що інцидент є насильством, може не відчувати принципового небажання обговорювати його за умови правильного опитування дитини з урахуванням особливостей її розвитку.

Натомість можливі два сценарії, коли дитина визнає інцидент насильством, але не бажає розкривати інформацію про нього:

- a)** дитина могла повідомити про CSA третій стороні (братові, сестрі, другові, сусідові, вчителів або іншій довірній особі); АБО
- b)** дитина не повідомляла про CSA, і ті чи інші докази насильства були отримані зі сторонніх джерел (наприклад, підозри від уповноваженого доповідача, який помітив певні видимі чіткі ознаки жорстокого поведіння з дитиною).

Це ще раз підкреслює важливість попереднього планування опитування. Слідчий повинен встановити:

- a)** повідомляла раніше опитувана дитина кому-небудь про жорстоке поведіння з нею; ТА
- b)** у разі, якщо дитина раніше повідомляла про інцидент, чи змінилося ставлення до дитини з боку її батьків/опікунів та/або інших осіб, яким вона довіряє.

Якщо дитина раніше повідомляла про жорстоке поведіння з нею, але не бажає повідомити про це слідчому, налагодження довіри має першочергове значення. Також, якщо з особової справи дитини видно, що ставлення до неї з боку батьків/опікунів/інших осіб, яким вона довіряє, погіршилося після повідомлення про CSA, слідчий повинен звернути особливу увагу на планування безпеки постраждалої дитини та строки опитування. Залежно від специфіки справи у випадках жорстокішого поведіння (якщо йдеться про початковий інцидент/інциденти CSA, а також про ставлення (неналежне ставлення) до дитини після повідомлення нею про інцидент), яке може потребувати переведення дитини в безпечніше місце (до іншого члена сім'ї, до прийомної сім'ї тощо), слідчий може розглянути можливість опитування дитини на пізнішому етапі, щоб дитина почала почуватися безпечніше.

Визначаючи, чи повідомлялося про інцидент комусь раніше окрім слідчого, важливо розуміти, що повідомлення про інцидент — це процес, а не разова дія.

Слід звернути увагу, що з затримкою повідомлення позитивно корелюється низка факторів, які зумовлюють небажання повідомляти про інцидент. Їх слід враховувати в плані опитування. Подаємо перелік таких ключових факторів.

- **Вік.** Діти віком до 11 років схильні до підвищеного ризику триваліших затримок і нижчих показників повідомлення про інцидент загалом.
- **Стосунки з кривдником.** Однією з основних перешкод для повідомлення про інцидент є наявність стосунків авторитету, влади та/або довіри між кривдником і дитиною.
- **Характер насильства.** Більш серйозне насильство, насильство, що чинилося впродовж тривалого часу, і насильство за участю кількох кривдників позитивно корелюють з меншою готовністю повідомляти про нього. Це створює додаткові труднощі для слідчого і вимагає особливої уваги до випадків, коли дитина неохоче розкриває інформацію, але непрямі докази підтверджують факт жорстокого поводження.
- **Стать.** Хлопчики неохочіше повідомляють про насильство і їм потрібно більше часу, щоб перейти до повного розкриття інформації про інцидент.
- **Інтелектуальні та комунікативні здібності.** З особливими труднощами стикаються діти з інтелектуальними порушеннями та/або комунікативними розладами.
- **Страх, сором, збентеження.** Наявність будь-якого з цих факторів часто може переважити мотивацію до повідомлення про інцидент.
- **Культурні норми.** Великі проблеми це становить для дітей, які належать до меншин або культурних груп, де честь і репутація сім'ї виносяться на перше місце.
- **Неблагонадійна сім'я.** Насильство в сім'ї, зловживання психоактивними речовинами в сім'ї та/або відсутність підтримки з боку сімейного оточення створюють перешкоди для повідомлення про інцидент.

2.2.4. Огляд місця злочину. Виявлення, збір та збереження доказів у справах про сексуальне насильство

2.2.4.1. Виявлення та збір доказів

У передбачуваних випадках насильницьких злочинів проти дітей, включно з випадками CSA, пріоритетними для перевірки повинні бути такі зони:

- підлога та її покриття;
- постіль і постільна білизна;
- ванна кімната;
- зони утилізації відходів (сміттєві баки, сміттєві контейнери тощо).

Під час ВЕС припускається, що будь-який контакт між двома об'єктами може спричиняти передачу матеріалу. Тож будь-який контакт між кривдником, дитиною і самим місцем злочину може містити підтверджувальні докази. Часто у випадках насильницьких злочинів проти дітей це є слідові докази, зокрема біологічні. Зазвичай слідові докази залишаються:

- a) внаслідок прямого контакту між кривдником і постраждалим ТА/АБО
- b) кривдником у точках входу та виходу.

До слідових доказів можуть належати мікроскопічні й макроскопічні слідові докази, такі як:

- волосся;
- волокна;
- епітеліальні клітини (зокрема відбитки пальців);
- кров (зокрема на предметах, сліди пальців тощо).

Хоча деякі докази можна побачити неозброєним оком, інші можуть бути не помітними без застосування технічних засобів. У зв'язку з цим огляд неозброєним оком має доповнюватися технічними засобами ВЕС для полегшення виявлення та збору доказів, які в іншому випадку було б неможливо виявити, наприклад, слідові докази. Для більшої оперативності на місці злочину також використовують деякі експрес-тести замість лабораторних досліджень, що допомагає не лише скоротити час обробки, але й мінімізувати витрати (наприклад, якщо швидко попереднє тестування на місці виключає необхідність подальшого лабораторного тестування). Це особливо актуально за умов збройного конфлікту, коли збереження й передача доказів можуть бути складнішими.

Також важливо за стандартом використовувати неруйнівні методи, такі, як методи, що ґрунтуються на джерелах криміналістичного світла. Слід пам'ятати, що деякі методи виявлення прихованих доказів можуть потенційно призводити до

погіршення якості або знищення доказів. Тому стандартна операційна процедура (СОП) повинна містити чіткий алгоритм ВЕС, де зазначається, що:

- a)** якщо докази видимі і доступним є неруйнівний експрес-тест, який використовуватиметься на місці злочину, його слід провести на місці злочину, щоб визначити подальші кроки щодо лабораторних досліджень;
- b)** якщо докази видимі, а неруйнівний експрес-тест, який використовуватиметься на місці злочину, НЕДОСТУПНИЙ, докази слід вилучити, зберегти, запакувати й передати до судово-медичної лабораторії без дослідження на місці події;
- c)** якщо докази НЕВИДИМИ і доступним є неруйнівний метод виявлення доказів, для встановлення наявності доказів слід скористатися неруйнівним методом;
- d)** якщо докази НЕВИДИМИ, а стандартний метод виявлення доказів створює ризик погіршення якості або знищення доказів, слід проконсультуватися з відповідним судово-медичним експертом, щоб визначити, чи можна безпечно скористатися цим методом.

Слід також зазначити, що в ситуаціях збройного конфлікту погіршення або знищення доказів може бути спричинене зовнішніми щодо розслідування факторами, такими, як тривалий вплив природних факторів у випадках, коли злочин був скоєний на відкритому повітрі, а невідкладний доступ до місця злочину неможливий. З огляду на це слід розглянути питання про пріоритетність інвестицій у технології виявлення прихованих доказів, які чутливі до виявлення слідових доказів після їхнього тривалого перебування на відкритому повітрі (наприклад, *Bluestar*). (Звісно, дана рекомендація спрямована на керівництво правоохоронних органів, а не на практиків, які проводять розслідування.)

Примітно, що слідові докази можуть бути асоціативними доказами, пов'язуючи кривдника з місцем злочину або виключаючи підозрюваного. Поряд з іншими видами речових доказів вони також можуть бути відтворювальними доказами, допомагаючи відтворити обстановку й подробиці злочину та встановити його сценарій.

2.2.4.2. Відтворення обстановки і подробиць злочину та поведінковий аналіз (Слідчий експеримент)

Під час CSI у справах про насильницькі злочини проти дітей, включно з CSA, викраденням дітей і вбивством, слід приділяти особливу увагу доказам, які мають потенційну відтворювальну цінність. Відтворення обстановки та подробиць злочину має вирішальне значення для встановлення поведінки кривдника на місці злочину, що також пов'язано з типологією правопорушника.

Під час відтворення обстановки й подробиць, а також аналізу місця злочину слідчий повинен звертати увагу на прояви поведінки кривдника на місці злочину і поведінкові моделі, які допомагають скласти портрет кривдника. Тут є три основні важливі аспекти.

а) Характерні особливості злочину (МО). Спосіб дії або модель злочинної поведінки, які досить помітні, щоб визнати окремі злочини ймовірно вчиненими однією і тією ж особою. МО стосуються дій, необхідних для вчинення злочину. МО мають тенденцію розвиватися з часом тією мірою, якою кривдник пристосовується до ситуації та набуває досвіду. МО також можуть із часом **ставати менш витонченими**, що повинно означати погіршення психічного стану кривдника, зловживання психоактивними речовинами або подібну проблему.

б) «Підпис». Поведінкова модель, характерна для окремого кривдника, що охоплює дії, які не є необхідними для вчинення злочину як такого.

в) Інсценування. Навмисні зміни місця злочину, зроблені кривдником як спроба ввести слідство в оману. Інсценування може також використовуватися кривдником для виразу каяття перед жертвою, наприклад, у випадках жорстокого сексуального насильства та вбивств – через накривання жертви ковдрою або надягання предмета на його/її обличчя (такі випадки інсценування можуть не мати функціональної мети, і в цьому випадку їх слід аналізувати як частину «підпису»).

Щодо конкретно сексуального насильства Б. Турві перелічує такі види **МО поведінки** (перелік не є вичерпним)¹⁶:

- кількість кривдників;
- обсяг планування перед злочином;
- вибір місця злочину;
- маршрут до місця злочину;
- попереднє спостереження за місцем/місцями злочину або жертвою;
- участь жертви під час скоєння злочину (не пов'язана з фантазією);
- застосування зброї;
- використання утримувальних засобів для контролю жертви;
- характер і ступінь тяжкості травм, завданих жертві;
- характер і масштаби запобіжних заходів;
- місцезнаходження та положення одягу жертви;
- предмети, вилучені у жертви або з місця/місць злочину з метою отримання прибутку;
- предмети, вилучені у жертви або з місця/місць злочину з метою запобігання розпізнаванню;
- спосіб переміщення до місця/місць злочину і назад;
- напрямок втечі/маршрут залишення місця злочину.

---

¹⁶ Керівництво з розслідування зґвалтувань. Під ред. Джон О. Савіно, Brent E. Турві. 2005 рік, «Ельзевір Інк.»

Хоча цей перелік був розроблений з метою надання рекомендацій слідчим, які розслідують зґвалтування, і орієнтований передусім на жертви серед дорослих осіб, більшість із переліченого також застосовуватиметься і до сексуальних злочинів щодо дітей поза колом довіри.

Ці види поведінки загалом мають одну з трьох функціональних цілей.

а) Захист або приховування особи кривдника. Наприклад, кривдник може обрати розумово відсталу дитину, яка навряд чи пізніше його розпізнає.

б) Успішне завершення сексуального насильства. Наприклад, кривдник може використовувати затичку або зв'язати дитину.

с) Сприяння втечі. Наприклад, кривдник може заманити дитину у віддалене місце або вибрати місце з великою кількістю людей (наприклад, місця для спортивних ігор на відкритому повітрі або пляж), де зникнення дитини можуть не одразу помітити.

МО є дуже динамічними за своєю природою. Як зазначалося вище, вони мають тенденцію з часом еволюціонувати (а іноді й деградувати). Тому слідчий має бути обережним, щоб не надавати МО надмірного значення, коли пов'язує злочини між собою або розмежовує їх.

На відміну від МО «підпис» призначений для задоволення емоційних або психологічних, а не функціональних потреб кривдника. Він свідчить про особу кривдника і зазвичай є статичнішим. Характерна поведінка часто зумовлена і свідчить про злість, садизм, претензійність і/чи подібні почуття й риси характеру. Слід звернути увагу, що одна й та сама поведінка може бути елементом «підпису» кривдника або його/її МО, а можливо, і того, й іншого.

Тому просте повторення тієї самої поведінки на кількох місцях злочину не робить її «підписом». Встановити, що поведінка є «підписом» кривдника, можна, якщо вона не потрібна для скоєння злочину, забирає додатковий час і свідчить про емоцію чи фантазію кривдника.

Наприклад, зв'язування або використання інших утримувальних засобів на жертві може мати функціональну мету для сприяння успішному скоєнню злочину (МО поведінка), проте використання надмірних утримувальних засобів (наприклад, на приспаній жертві) не потрібне, тому може бути «підписом» кривдника.

2.2.5. Особливості розслідування випадків передбачуваного сексуального насильства в колі довіри

Сексуальне насильство в колі довіри становить найбільшу частину всіх випадків CSA. Опитування у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент, несвоєчасне повідомлення є імовірнішим у випадках, коли передбачуваними кривдниками є члени сім'ї, і позитивно корелюється з випадками серйознішого насильства. Але розслідування випадків CSA в колі довіри не обмежується слідчими опитуваннями. Для того, щоб мати можливість успішно розслідувати випадок сексуального насильства, вчиненого людьми з найближчого оточення дитини, спочатку важливо зрозуміти, які види CSA можуть бути скоєні особами з цієї групи і як динаміка стосунків між жертвою і кривдником корелюється з характеристиками злочину.

Відомо, що з характеристиками злочину у випадках контактного сексуального насильства в колі довіри корелюється низка факторів. Наприклад, у неповних сім'ях (де є лише один із батьків) кривдниками частіше стають члени сім'ї та неофіційні опікуни, ніж члени групи однолітків або незнайомці, натомість діти з повних сімей, де є двоє одружених батьків, менш імовірно стають жертвами найближчих членів сім'ї¹⁷. Відсутність піклування про дітей у сімейному середовищі також тісно пов'язана з CSA, яке в цій ситуації зазвичай вчиняється близьким знайомим дитини, наприклад, членом сім'ї чи неофіційним опікуном¹⁸.

Переважає метод, який використовується кривдником для ініціювання насильства, також має кримінологічне значення. Члени сім'ї, неофіційні опікуни й однолітки схильні маніпулювати ситуацією або користуватися довірчими стосунками, щоб заманити жертву, на відміну від випадків насильства з боку незнайомих, де більш імовірно застосування сили та/чи погрози¹⁹.

Водночас наявні дослідження підкреслюють важливість «ефективної опіки» або «наглядача за місцем проживання» для запобігання, виявлення та розслідування CSA. В одному дослідженні матері та вчителі школи були першими, хто розпізнав майже 80% випадків CSA²⁰.

Враховуючи статистично значущу роль матерів та вчителів шкіл, слідчий також повинен визначити пріоритетність цих груп як потенційного джерела доказів

---

17 К. С. Чой, К. Чу, Дж. Чой та ін. Розуміння динаміки стосунків жертви й кривдника в разі сексуального насильства щодо дітей: аналіз даних віктимізації в сексуальному насильстві щодо дітей у Південній Кореї. *Кримінологія Азії* 10, 79-97 (2015 рік).

18 Те саме джерело.

19 Те саме джерело.

20 Те саме джерело.

у випадках контактної CSA. Тому під час розробки стратегії розслідування слід враховувати опитування батьків та інших осіб із оточення дитини, які не є правопорушниками (включно з учителями шкіл, а також братами та сестрами), зважаючи на те, що речові докази жорстокого поводження, скоріш за все, будуть мізерними або взагалі відсутніми. Слідчий має знати, що один із батьків, який не є правопорушником, може боїтися кривдника або залежати від нього, тому будь-які «сигнали тривоги» щодо цього слід ретельно оцінювати на етапі планування перед опитуванням і враховувати в його стратегічній розробці.

З тієї самої причини одного з батьків, який не є правопорушником, не завжди слід обирати для супроводу дитини на слідче опитування. По-перше, страх або залежність можуть призводити до конфлікту інтересів між одним із батьків, який не є правопорушником, і постраждалою дитиною. По-друге, якщо один із батьків, який не є правопорушником, погоджується на опитування як свідок (згідно зі ст. 18(3) Кримінального процесуального кодексу України ніхто не може бути примушений давати свідчення проти члена сім'ї²¹), важливо розділити дитину й одного з батьків, який не є правопорушником, під час слідчого опитування для запобігання спотворенню доказів.

2.2.6. Особливості збору доказів у випадках сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом

У р. 10 «Види доказів сексуального насильства» Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті» всі докази в зазначеній категорії проваджень розділяють на чотири групи: свідчення свідків; документальні докази; електронні докази; фізичні докази (зокрема судово-медичні докази)²².

У п. 8.1 Глобального кодексу вказується, що корисна інформація про ССНУК не завжди надходить від потерпілої особи чи стосується її. Слід намагатися збирати та використовувати інформацію про ССНУК із ширшого кола джерел (таких, як статистичні дані, експертні звіти або аналітика, інформація про злочинця), оскільки вона має не такий високий ризик для потерпілих і може зменшити надмірну залежність від інформації, отриманої від них.

---

21 «Стаття 18. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї...»

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення».

22 Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2-ге видання, березень 2017.

Крім того, важливо пам'ятати, що збирання, отримання та використання інформації від потерпілих або стосовно них, яка надійшла з вторинних джерел, має певні наслідки для приватності, правових аспектів або безпеки, навіть якщо ця інформація знаходиться у відкритому доступі, в архівах або отримана з Інтернет-джерел (як відкритих, так і закритих). Цей Кодекс також застосовується для збору та використання такої інформації (п. 8.3 Глобального кодексу).

Формуючи доказову базу у провадженні щодо сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом, слід враховувати перепони, які можуть стати на заваді під час:

- **огляду місця події.** Виходячи з об'єктивних обставин, дістатися та здійснити огляд місця події може бути неможливо через його знищення, розташування на тимчасово окупованій території чи в зоні бойових дій;
- **допиту свідків і потерпілих.** Місце перебування свідків може бути невідомим або ж вони можуть перебувати за межами доступу (виїхати за кордон або в іншу місцевість). Крім того, потерпіла особа може перебувати у пригніченому стані, відмовитися від надання свідчень через зневіру в те, що кривдника буде покарано, або ж через те, що боїться його помсти. Допит неповнолітніх або малолітніх потерпілих та свідків може бути ускладнений через неможливість виконати вимоги ст. 226 КПК України і застосувати методику «Зелена кімната»;
- **зняття показань технічних приладів і технічних засобів,** які мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису;
- **отримання зразків для експертизи.** Так, із моменту вчинення сексуального насильства може пройти тривалий час, у зв'язку з чим, зокрема сліди біологічного походження можуть бути знищені. Крім того, отримання біологічних зразків у підозрюваних осіб у вказаній категорії кримінальних проваджень може бути ускладнене через неможливість встановлення їхнього місця перебування чи фізичної доступності до них;
- **проведення експертиз.** За об'єктивних обставин можуть бути відсутні можливості, щоб дістатися експертних установ.

Здійсненню досудового розслідування у наведеній категорії проваджень сприяють чинні в Україні державні та недержавні інституції, які тримають бази даних, де накопичуються матеріали, що можуть стати свідченнями насильства, скоєного в умовах збройного конфлікту. До таких, зокрема відносяться: портал «Українсько-російська війна: докази» Міністерства юстиції України; Департамент документування воєнних злочинів Української Гельсінської спілки з прав людини; ГО «Докудейз» (архів війни) тощо.

2.2.7. Попереджувальні розслідування випадків OCSEA

Дані свідчать про те, що попереджувальні розслідування мають позитивний вплив на виявлення та припинення злочинів OCSEA. Проте важливо, щоб попереджувальні розслідування проводилися на законних підставах і за жодних обставин не застосовували провокативну тактику. Іншими словами, поліція має взаємодіяти з тими, хто висуває злочинні пропозиції, але ніколи не повинна спонукати іншу людину до скоєння злочину.

Методи попереджувального розслідування варіюються від спостереження (зокрема через моніторинг сайтів соціальних мереж) до проникнення в мережі злочинців і «контролю» злочину за допомогою агента під прикриттям. Тут дослідники відзначають, що попереджувальний підхід «особливо цінний під час спроби проникнути в кола педофілів, де фактично відбувається насильство»²³.

Попереджувальні розслідування також корисні для створення оперативної картини стосовно CSEA, що скоюються в офлайн-режимі. Наприклад, розслідування в колі осіб, що здійснюють сексуальну експлуатацію дітей, може охоплювати пошук конкретних місць (наприклад, готелів), патрулювання відповідних місць, аналіз місцезнаходження їхніх осередків, відстежування підозрілих транспортних засобів та інші методи для встановлення пересування підозрюваних.

2.3. Завершення досудового розслідування. Оцінка доказів. Підготовка до направлення справи до суду

КПК України (ст. 283) передбачає кілька форм завершення досудового розслідування:

- закриття кримінального провадження;
- звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- направлення обвинувального акту до суду;
- направлення до суду клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Враховуючи цілі та завдання запропонованих Керівних принципів (див. Розділ 1.1.), ми зосередимо увагу на формі завершення досудового розслідування, яка стосується притягнення винних до відповідальності та пов'язана з направленням обвинувального акта до суду.

---

23 Т. Т. Вендіус (2015 рік). Попереджувальна робота поліції під прикриттям і сексуальні злочини проти дітей в Інтернеті. Європейський огляд організованої злочинності 2(2): 6-24.

Направлення обвинувального акта до суду передбачає забезпечення чотирьох ключових складових²⁴:

1. Визначення обґрунтованості обвинувачення, що включає:

- 1.1. Достатність доказів для доведення винуватості особи в суді;
- 1.2. Належність та допустимість доказів, на яких базується обвинувачення;
- 1.3. Правильність (адекватність) кваліфікації кримінального правопорушення;

2. Дотримання належної процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що включає:

1. Відкриття усіх матеріалів сторонами провадження;
2. Конфіденційність відомостей, які не підлягають розголошенню;
3. Розумні терміни ознайомлення з матеріалами провадження;

3. Забезпечення належної процедури оформлення, вручення та направлення обвинувального акта до суду, що включає:

1. Дотримання вимог щодо форми та змісту обвинувального акта та додатків;
2. Дотримання вимог щодо вручення та направлення обвинувального акта;

4. Забезпечення процесуальних гарантій учасникам кримінального провадження, що включає:

1. Реалізацію права на захист;
2. Реалізацію права на переклад;
3. Реалізацію права на інформацію.

Критеріями оцінки доказів є їхня належність, допустимість, достовірність, достатність, взаємозв'язок.

Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України).

Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий в порядку, встановленому цим Кодексом (ст. 86 КПК України).

---

²⁴ Стандарти досудового розслідування / Белоусов Ю., Венгер В., Грига Р., Гольмагомедов Д., Деркач С., Крапивін Є., Орлеан А., Пархоменко П., Петраковський В., Прогова О., Семак І., Яворська В. ; Міжнародний фонд «Відродження». — К., 2020. — стор. 282-283.

Ст. 94 КПК України говорить про достовірність доказів, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи, та достатність доказів, які в своїй сукупності дають змогу зробити висновок про наявність або відсутність обставин справи.

Завершальний етап оцінки доказів передбачає їхню оцінку в сукупності та взаємозв'язку, до якої входять не окремо взяті докази, а всі наявні в справі й досліджені судом²⁵.

При оцінці доказів необхідно:

- пересвідчитися, що методи розслідування та пошуку доказів були належними, і виключити можливість неприйняття доказів у суді;
- переконавшись у дотриманні дружнього до дитини опитування;
- звернути увагу на особливості залучення експертів та їхніх свідчень; на винятки з правила неприпустимості свідчень з чужих слів у справах щодо сексуального насильства.

Під час формування доказової бази необхідно дотримуватися стандартів доказування, які слугують для позначення рівня ймовірності, відповідно до якого обставина, щоб вважатися дійсною, повинна бути підтверджена доказами.

Так, у ч. 2 ст. 17 КПК України можна побачити стандарт доказування «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt).

Говорячи про зміст даного стандарту, Верховний Суд підкреслив, що він означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений, і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину. Поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як тих, що утворюють об'єктивний бік діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивний бік. Зокрема в справах, у яких наявність та/або характер умислу має значення для правової кваліфікації діяння, суд у своєму рішенні має пояснити, яким чином встановлені ним обставини справи доводять наявність умислу саме такого характеру, який є необхідним елементом складу злочину, і виключають можливу відсутність умислу або інший характер умислу²⁶.

Однак не будь-який сумнів можна констатувати як «розумний», наявність сумнівів при ухваленні рішення є природним та не означає, що рішення є неправильним; для вирішення поставленого питання необхідно, щоб була впевненість, непохитність, відсутність будь-яких вагань; поняття «поза розумним сумнівом» не тотожне поняттю «абсолютна впевненість»²⁷.

²⁵ Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року по справі № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).

²⁶ Пп. 22-26 постанови Верховного Суду від 4 липня 2018 року по справі № 688/788/15-к (провадження № 51-597 км 17) //.

²⁷ Див. для прикладу п. 8.1 вироку Вищого антикорупційного суду від 21 січня 2022 року по справі № 676/176/18 (провадження 1-кп/991/101/19).

Готуючи до направлення до суду справи, яка пов'язана із сексуальним насильством щодо дитини, обов'язково необхідно знати про конкретні потреби та особливості дитини (приміром, низький IQ, аутизм тощо) та підлаштовуватися під них, використовувати інформацію від батьків, соціальних працівників, шкільного вчителя та ін.

Обставинами, які здатні унеможливити проведення допиту дитини-жертви (свідка) під час судового засідання, можуть бути:

- психологічні особливості дитини;
- вплив на показання дитини в майбутньому з боку дорослих осіб;
- проживання дитини в іншій місцевості чи з особою, яка підозрюється у вчиненні злочину;
- тощо.

Верховний Суд на основі практики ЄСПЛ, співвідносячи дотримання права обвинуваченого на допит свідка при судовому розгляді сформулював ключові питання, відповіді на які допомагають впевнитись у потребі судового допиту дитини:

«Чи були достатні підстави неявки свідка?»,

«Чи були показання відсутнього свідка єдиною

та вирішальною підставою засудження обвинуваченого?»,

«Чи існували достатні врівноважуючі фактори, здатні

компенсувати недоліки, з якими стикнулася сторона захисту?»

Основними заходами захисту відповідно до ст. 31 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства²⁸, на які необхідно орієнтуватися для захисту дітей-жертв сексуального насильства, є:

a) інформування їх про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та, крім випадків, коли вони не бажають отримувати такої інформації, про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування або провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхніх справ;

b) забезпечення, якщо є необхідність, надання інформації, принаймні у випадках, коли жертви та їхні сім'ї можуть опинитися в небезпеці, коли обвинувачувану або засуджену особу тимчасово або остаточно звільнено;

c) надання їм можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, надавати докази та вибирати засоби для викладу безпосередньо або через посередника своїх думок, потреб і стурбованостей, а також для їхнього врахування;

d) забезпечення їх належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;

---

²⁸ Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

е) захист їхнього приватного життя, їхньої особистості та їхньої репутації та вжиття заходів відповідно до національного законодавства для запобігання публічному розповсюдженню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи;

ф) забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та з їхнього боку свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;

г) забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та в приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли розслідування чи провадження вимагають такого контакту.

Кожна Сторона забезпечує можливість отримання жертвами, починаючи з першого контакту з компетентними органами, доступу до інформації про відповідні судові та адміністративні процедури.

Кожна Сторона забезпечує одержання жертвою в передбачених випадках доступу до безоплатної правової допомоги, коли жертва може отримати статус Сторони в кримінальному провадженні.

Кожна Сторона передбачає можливість для судових органів призначити спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус Сторони в кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою.

Кожна Сторона забезпечує шляхом законодавчих або інших заходів відповідно до умов свого національного законодавства можливість групам, фундаціям, асоціаціям, урядовим чи неурядовим організаціям надання допомоги та (або) підтримки жертві за її згодою під час кримінального провадження, що стосується злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Кожна Сторона забезпечує згідно з положеннями цієї статті надання інформації жертвам у спосіб, що відповідає їхньому вікові й ступеню зрілості, і мовою, яку вони можуть розуміти.

2.4. Служби для постраждалих дітей та дітей-свідків. Підготовка до судового процесу. Ухвалення рішень про необхідність участі та форму участі

Директива про права жертв 2012/29/EU, зокрема передбачає, що всі жертви мають право на:

- доступну й зрозумілу інформацію;
- підтримку;
- участь у кримінальному провадженні;
- заходи захисту.

Держави-члени зобов'язані забезпечувати конкретні заходи захисту в ході судового розгляду для жертв з особливими потребами захисту, зокрема дітям:

- заходи щодо уникнення візуального контакту між жертвами та правопорушниками, зокрема під час надання свідчень, за допомогою відповідних засобів, зокрема з використанням комунікаційних технологій;
- заходи щодо забезпечення того, щоб потерпілий міг бути заслуханий в залі суду віддалено, зокрема через використання відповідних комунікаційних технологій;
- заходи щодо уникнення непотрібних розпитувань про особисте життя жертви, не пов'язаних із кримінальним злочином;
- заходи щодо забезпечення можливості проведення слухання без присутності громадськості²⁹.

Держави-члени повинні забезпечити, щоб «у ході кримінальних розслідувань усі опитування за участю постраждалої дитини могли бути записані аудіовізуальним способом, і такі записані опитування могли використовуватися як докази в кримінальному провадженні»³⁰.

Директива про права жертв чітко вимагає від Держав-членів запровадити механізми для проведення індивідуальної оцінки жертв, щоб визначити, чи знає певна особа особливого ризику вторинної та повторної віктимізації, залякування й помсти з боку правопорушника під час кримінального провадження, і які потрібні спеціальні заходи захисту³¹. Це актуально для дітей, які особливо вразливі до повторної віктимізації, для визначення найбільш належної форми їхньої участі в провадженні, особливо на стадії судового розгляду.

В ідеалі повинна існувати комплексна програма підтримки жертв і свідків злочинів, яка б, зокрема надавала послуги всім постраждалим дітям і дітям-свідкам серйозних і/чи насильницьких злочинів і передбачала проведення відповідного оцінювання з моменту надходження і до завершення розгляду, а також надання індивідуальних послуг безпосередньо і/або в формі перенаправлення.

---

²⁹ Директива 2012/29/EU Європейського парламенту і Ради Європи від 25 жовтня 2012 року, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів і заміняє собою рамкове рішення 2001/220/JHA Ради, ст. 23(3).

³⁰ Те саме джерело, ст. 24.

³¹ Те саме джерело, п. 55 преамбули.

З огляду на викладене вище для ухвалення рішення про режим участі постраждалих дітей і дітей-свідків рекомендується наступна процедура. До початку судового розгляду відповідний судовий виконавець повинен запитати індивідуальну оцінку постраждалої дитини або дитини-свідка в справі про тяжкі та/або насильницькі злочини, на підставі якої судовий виконавець має прийняти рішення про те, чи повинна дитина безпосередньо брати участь у судовому розгляді. Якщо результат оцінки засвідчує, що пряма участь дитини цілком імовірно призведе до повторної віктимізації або в інший спосіб суперечитиме найкращим інтересам дитини, остання має брати участь у розгляді через надання свідчень. Тут законодавство повинно передбачити, що аудіовізуальний запис свідчень дитини має бути допустимим доказом у суді. У разі, якщо дитина допущена до безпосередньої участі, вона може взяти участь, але не бути присутньою фізично, тобто засобами відеозв'язку з віддаленого місця (розташованого на території будівлі суду чи (бажано) в іншому місці, наприклад, у центрі Барнахус).

3. НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРАКТИЧНИХ ФАХІВЦІВ

На практиці повинні бути спеціалізовані співробітники поліції, слідчі, прокурори й слідчі судді, які пройшли підготовку щодо роботи з постраждалими дітьми та дітьми-свідками злочинів, і таким фахівцям доручатимуться справи дітей. Вимога щодо навчання має також поширюватися на групи реагування поліції, оскільки перше реагування має важливе значення для запобігання повторній віктимізації та для збереження цілісності подальшого розслідування через запобігання спотворенню доказів. Однак, оскільки наявність спеціалізованих груп швидкого реагування для відправлення в разі серйозних інцидентів за участю дітей є складною з точки зору логістики та надто ресурсоємною, має бути створена СОГ, яка гарантувала б, що щонайменше один член групи реагування поліції пройшов спеціальну підготовку для роботи в умовах, якщо є ознаки того, що виклик а) пов'язаний з потенційним злочином проти дитини або б) має один з інших кодів серйозних/насильницьких інцидентів, і на місці події присутня/присутні дитина/діти.

Цілком імовірно, що команді бракуватиме необхідних навичок, тож до роботи їй доведеться залучати сторонніх виконавців. Це, наприклад, стосується оцінювання жертв, надання послуг підтримки постраждалим дітям і дітям-свідкам тощо. Тому важливо, щоб були створені міжгалузеві та мультидисциплінарні координаційні механізми для забезпечення своєчасного залучення відповідних фахівців і щоб відповідний напрямок дій був викладений у СОП конкретних установ партнерів у межах системи правосуддя.

Ключовим фактором у нарощуванні потенціалу практичних фахівців є забезпечення якості (QA). Рекомендується, щоб партнери в межах системи правосуддя впровадили національні системи забезпечення якості (NFQA) в галузі освіти та професійної підготовки, що встановлюють принципи й стандарти QA, механізми QA та управління ним.

Особливо важливо впровадити процеси, які забезпечують:

- відповідну кваліфікацію та досвід тренерів;
- постійний перегляд і вдосконалення всіх процесів, пов'язаних із забезпеченням якості, а також системи загалом;
- оцінку якості відповідно до показників ефективності організації та забезпечення загального зв'язку з моніторингом ефективності організації.

Зв'язок між QA і моніторингом ефективності організації передбачає, що актуальності підготовки слід приділяти першочергову увагу. Це також вимагає від організації проведення регулярної оцінки потреб у підготовці. Бажано, щоб така оцінка здійснювалася як на рівні організації/її структурних підрозділів, так і на міжорганізаційному рівні щодо пріоритетних предметних областей (наприклад, військові злочини, запобігання, виявлення, припинення, розслідування і судове переслідування CSEA/OCSEA тощо) для забезпечення взаємодії та взаємодоповнюваності навичок під час міжвідомчого реагування.

1. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, ратифікована з заявою Законом № 69-V (69-16) від 03.08.2006, ВВР, 2006, № 41, ст. 354.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1989 року.
3. Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами – Стамбульська конвенція 2011 року.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року.
8. International Criminal Court. Rules of Procedure and Evidence, 2019
9. Конституція України 1996 року.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III.
11. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року, № 1296-IV.
12. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, № 20/95-ВР.
13. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, № 2402-III.
14. Декларації ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року.
15. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року, № 585.
16. Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 12 (2009 рік) щодо права дитини бути вислуханою, CRC/C/GC/12.

- 17.** Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 13 (2011 рік) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства».
- 18.** Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року).
- 19.** Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства.
- 20.** Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, і пояснювальна записка до них).
- 21.** Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.
- 22.** Рекомендація № R(91)11 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо протидії експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми.
- 23.** Рекомендації Rec (2005 рік) 9 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям.
- 24.** Доповідь Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (S/2019/280).
- 25.** The International Criminal Court. The Office of the Prosecutor. Policy on Children. NOVEMBER 2016.
- 26.** Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту від 13 квітня 2022 року.
- 27.** Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству, Лист МОН України від 18.05.2018, № 1/11-5480.
- 28.** Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. – Київ, 2021. – 48 с.; Модель «Барнахус»: Загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. Довідкове видання. Серія матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. – 47 с.
- 29.** Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2-ге видання, березень 2017 року. – 320 с.

- 30.** Докладні інструкції щодо проведення опитувань дітей слідчими, див. в Офісі Ради Європи в Україні Методичні вказівки щодо опитування дітей слідчими (2021 рік).
- 31.** Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою Global Rights Compliance. Київ, 2016 рік.
- 32.** Understanding Sexual Grooming in Child Abuse Cases by Daniel Pollack and Andrea MacIver (November 01, 2015).
- 33.** Малярова В. О. Питання класифікації доказів у кримінальному провадженні / Малярова В. О. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Випуск 29. Частина 2. Том 3 – стор. 257-260.
- 34.** Grooming: recognising the signs.
- 35.** Вирок Вищого антикорупційного суду від 21 січня 2022 року по справі № 676/176/18 (провадження 1-кп/991/101/19).
- 36.** Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51- 3416 км 19).
- 37.** Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року по справі № 369/1044/19 (провадження № 51-2732 км 21).
- 38.** Постанова Верховного Суду від 3 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).
- 39.** Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року по справі № 477/767/17 (провадження № 51-8978 км 18).
- 40.** Постанова Верховного Суду від 4 липня 2018 року по справі № 688/788/15-к (провадження № 51-597 км 17) //.
- 41.** Ухвала Верховного Суду від 3 червня 2022 року по справі № 200/12044/18 (провадження № 51-1529 ск 22).
- 42.** Рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» (The Prosecutor v. Germain Katanga no. – ICC-01/04-01/07).
- 43.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Зе проти Болгарії» (Z v. Bulgaria), заява № 39257/1771.
- 44.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «М. С. проти Болгарії» (M. C. v. Bulgaria), заява № 39272/98.

- 45.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Р. Б. проти Естонії» (R. B. v. Estonia), заява № 2597/16.
- 46.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Міхова проти Італії» (Mihova v. Italy), заява № 25000/07.
- 47.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «В. проти Словенії» (W. v. Slovenia), заява № 24125/06.
- 48.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «С. З. проти Болгарії» (S. Z. v. Bulgaria), заява № 29263/12.
- 49.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «В. Ц. проти Італії» (V. C. v. Italy), заява № 54227/14.
- 50.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «С. Н. проти Швеції» (S. N. v. Sweden), заява № 34209/96.
- 51.** Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Association «21 December 1989» and Others v. Romania».
- 52.** Справа Меріленд проти Крейга 497 U.S. 836 (1990 рік).
- 53.** Справа Уайт проти Іллінойсу 116 L 2d 848 (1992 рік).
- 54.** Стандарти досудового розслідування / Белоусов Ю., Венгер В., Грига Р., Гюльмагомедов Д., Деркач С., Крапивін Є., Орлеан А., Пархоменко П., Петраковський В., Пірогова О., Семак І., Яворська В.; Міжнародний фонд «Відродження». — К., 2020.
- 55.** Юрчишин В. Д. Значення висновку експерта у кримінальному судочинстві України та його місце у системі судових доказів / В. Д. Юрчишин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004.– Випуск 14. – стор. 258-264.
- 56.** Essabar, L.; Khalqallah, A.; Benjelloun, B. S. Child Sexual Abuse: Report of 311 Cases with Review of Literature. Pan Afr. Med. J. 2015, 20.; see also Morais, H. B.; Alexander, A. A.; Fix, R. L.; Burkhart, B. R. Childhood Sexual Abuse in Adolescents Adjudicated for Sexual Offenses: Mental Health Consequences and Sexual Offending Behaviors. Sex. Abus. 2018, 30.
- 57.** Barrios, Y. V.; Gelaye, B.; Zhong, Q.; Nicolaidis, C.; Rondon, M. B.; Garcia, P. J.; Sanchez, P. A. M.; Sanchez, S. E.; Williams, M. A. Association of Childhood Physical and Sexual Abuse with Intimate Partner Violence, Poor General Health and Depressive Symptoms among Pregnant Women. PLoS ONE 2015, 10, e0116609.

- 58.** Morais, H. B.; Alexander, A. A.; Fix, R. L.; Burkhart, B. R. Childhood Sexual Abuse in Adolescents Adjudicated for Sexual Offenses: Mental Health Consequences and Sexual Offending Behaviors. *Sex. Abus.* 2018, 30.
- 59.** ЕСПАТ International та Інтерпол (2018 рік) «На шляху до глобального показника невідомих жертв у матеріалах щодо сексуальної експлуатації дітей: технічний звіт».
- 60.** Seth L. Goldstein (1998) "The Sexual Exploitation of Children"; ISBN 0-8493-8154-1.
- 61.** Т. Кроун. «Типологія правопорушень у сфері дитячої порнографії в Інтернеті». Австралійський інститут кримінології, Канберра, Австралія, 2004 рік.
- 62.** Дж. А. Адамс, К. Гарпер, С. Кнудсон, Дж. Ревілла. Результати експертизи юридично підтвердженого сексуального насильства щодо дітей: бути нормальним — нормально. *Педіатрія.* 1994; 94310-317.
- 63.** К. Боуен, М. Б. Олдос. Медичне обстеження на предмет сексуального насильства щодо дітей без розкриття інформації або свідчень про насильство. *Архіви педіатрії та підліткової медицини* 1999; 153(11):1160-1164.
- 64.** С. М. Кассін та Л. С. Райтсман (1985 рік). «Докази зізнання», в «Психології доказів і судових процедур», під ред. С. М. Кассіна та Л. С. Райтсмана (Лондон: «Сейдж»), 67-94.
- 65.** Сексуальне насильство щодо дітей: розкриття, затримка та заперечення. М. Е. Пайп, М. Е. Лемб, Й. Орбах та А.-К. Седерборг (ред.). (2007 рік).
- 66.** М. Л. Браттф'єлл і А. М. Флом (2019 рік). «Вони були тими, хто побачив і вислухав мене». Від сексуального насильства щодо дітей до повідомлення про нього: спогади дорослих про процес остаточного повідомлення. *Жорстоке поведіння з дітьми та відсутність піклування*, 89, 225-236.
- 67.** Керівництво з розслідування зґвалтувань. Під ред. Джон О. Савіно, Brent E. Turvi. 2005 р., «Ельзевір Інк.».
- 68.** Сексуальна експлуатація дітей на Філіппінах засобами Інтернету: аналіз та рекомендації для органів влади, промисловості та громадянського суспільства (IJM 2020).

- 69.** К. С. Чой, К. Чу, Дж. Чой та ін. Розуміння динаміки стосунків жертви й кривдника в разі сексуального насильства щодо дітей: аналіз даних віктимізації в сексуальному насильстві щодо дітей у Південній Кореї. Криминологія Азії 10, 79-97 (2015 рік).
- 70.** Дж. Волак, К. Дж. Мітчелл та Д. Фінкельгор (2003 рік). Сексуальні злочини в Інтернеті проти неповнолітніх: реагування правоохоронних органів. Центр дослідження злочинів проти дітей. Александрія, Вірджинія: Національний центр з проблем дітей, що зникли безвісти, і дітей-жертв експлуатації.
- 71.** К. Дж. Мітчелл, Д. Фінкельгор, Л. М. Джоунс і Дж. Волак (2010 рік). Розвиток і зміни розслідувань таємної експлуатації дітей в Інтернеті, 2000-2006 рр. Поліція і суспільство 20(4): 416-431.
- 72.** Т. Т. Вендіус (2015 рік). Попереджувальна робота поліції під прикриттям і сексуальні злочини проти дітей в Інтернеті. Європейський огляд організованої злочинності 2(2): 6-24.

www.coe.int

Рада Європи – провідна правозахисна організація на континенті. До її складу входять 46 держав-членів, зокрема всі члени Європейського Союзу. Усі держави – члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – угоду, покликану захищати права людини, демократію та верховенство права. Європейський суд з прав людини веде нагляд за імплементацією Конвенції в державах-членах.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE